

EGY FEJEZET HEIDEGGERHEZ*

Martin Heidegger: *Überlegungen, II–VI, VII–XI, XII–XV.* = *Uő: Gesamtausgabe, 94–95–96. kötet Szerkesztette Peter Trawny Vittorio Klostermann, 2014.*
536 + 455 + 285 oldal

„Régebben még voltunk valakik, akkor nemzetiszocialisták voltunk, ma már csak nációk vagyunk.”¹

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy rektor, aki a tanévkezdés alkalmából így köszöntötte a diákjait: „A megszerzett tudás nem lehet pusztán a magántulajdonotok. Őriztétek meg mint a vezető ember [führerischer Mensch] őstulajdonát az állami-népi hivatásokban. Ti már nem lehettek csak »hallgatók«, hanem az a kötelességetek, hogy a tudásotokkal és a cselekedeteitekkel részt vegyetek a jövőbeli német egyetem fölépítésében.”² A freiburgi egyetemen vagyunk, a beszéd 1933. október elején hangzik el; a rektor pedig az ekkor negyvennégy éves filozófus, Martin Heidegger. Heidegger hat évvel korábban publikálta a XX. századi német filozófia egyik legjelentősebb könyvét, a LÉT ÉS IDŐ-t. Ezzel a művel „Heidegger szinte egyetlen éjszaka alatt nagy jelentőségű gondolkodóként lépett a színpadra”.³ Nem akárki beszél tehát a diákokhoz, és a diákok talán észre sem vették a „führerischer Mensch”-ben rejlő utalást. Ez a német szóösszetétel meglehetősen szokatlan, és minden bizonnyal a „verführerischer Mensch” (a csábító/megrontó ember) ellentétéként kell értelmeznünk. Ez az utóbbi kifejezés pedig elsősorban a XIX. század első felének liturgikus irodalmában fordul elő, a megrontó, bűnre csábító emberek megnevezéseként.⁴ Ha a „führerischer Mensch” a „verführerischer Mensch” ellentéte, akkor a diákokat nem a gonoszra és a bűnre való csábítás, hanem a jó úton haladás jellemzi. És emellett a kifejezés még a „Führer” szóval is egybecseng, ahogy Hitler nevezte magát. A „führerischer Mensch” így végső soron a nemzetiszocializmus hűséges polgárát jelenti. Majd egy bő évvel később a német professzor-

roknak hűségesküt kellett tenniük. Szövege a következő volt: „Esküszöm, hogy a Német Birodalom és nép Führeréhez hű és engedelmes leszek, a törvényeket tiszteletben tartom, és a hivatásbeli kötelességeimnek lelkiismeretesen eleget teszek. Isten engem úgy segítjen!”⁵ Heidegger mintha már ilyenfajta egyetértést vagy hűséget feltételezne a diákjairól is. És ez a hűség két dologban fejeződik ki: egyrészt a tudásnak a munkában való továbbvitelében és az egyetem megújulásához való hozzájárulásban. Aztán a beszéd lassan a végéhez közeledik: „Nem a tantételek vagy az eszmék a létekek szabályai. – A Führer maga, és kizárólag ő, a mai és a jövőbeli német valóság és annak törvénye. Tanuljatok meg egyre mélyebben tudni. Mostantól minden dolog döntést követel, és minden tett felelősséget. – Heil Hitler!”⁶ A beszéd kellően általános, de ugyanakkor alapvető is, amennyiben arra válaszol, hogy milyen elvárásoknak kell a nemzetiszocializmus hűséges diákseregének eleget tennie. A diákoknak döntő szerepük lesz abban, hogy teljesüljön az, amit Heidegger az első mondatban kimond: „A nemzetiszocialista forradalom a német jelenvaló lét teljes átalakulását hozza magával.”⁷ (Heidegger újabb érdekes játékot játszik: a felhasznál „Dasein” szó köznapri értelemben léte és létezést, esetleg ittlétet jelent, de azt is tudjuk, hogy a SEIN UND ZEIT-ban az egyedi emberi létezés leírására szolgál.) Mindenesetre ehhez a nyitómondatához zár vissza a beszéd végén álló „Heil Hitler!” buzdító fölkiáltás. Mint ha csak azt mondaná: úgy legyen! 1933 őszén Heidegger mint rektor szemernyi kétséget sem engedett felmerülni a nemzetiszocialista forradalom érvényességét illetően.⁸ Ez a beszéd is jól mutatja, hogy milyen harsány volt Heidegger rektori fellépése; a professzortársak megrökönyödve figyelték. Joseph Sauer, a katolikus teológia professzora 1933. augusztus 22-én ezt írta naplójába: „Ma hozták az újságok a hírt az egyetemi reformokról [...], amelyek egyelőre badeni kuriózumok. Finis universitatis! És ezzel ez az örült Heidegger ajándékozott meg minket, akit mi választottunk rektorrá, hogy elhozza nekünk az egyetem új szellemiségét. Micsoda ironia! Egyelőre nem tehetünk mást, csak reménykedhetünk abban, hogy a többi német, illetve porosz egyetem nem fogja követni ezt a szakadékba vezető utat.”⁹ Voltak persze, akik egyetértettek Heideggerrel, így pl. Erich Rothacker is, a bonni egyetem professzora, az NSDAP frissen belépett tagja:¹⁰ „A német egyetemista elvárhatja és el is kell várnia, hogy az egyetemen megszerezze

* Köszönettel tartozom Schwendtner Tibornak a segítségért. Lásd továbbá e témában megjelent dolgozatát: FILOZÓFIA ÉS NEMZETISZOCIALIZMUS. *Magyar Narancs*, Nr. 28, 2014. július 10.

*Németország és a német lényeg ismeretét, az elgondolható legátfogóbb értelemben, és a német alkotás minden lényeges irányába, mint az összes egyéb tudás bázisát. És ebben az értelemben népünk egyik sorskérdése, hogy a »politikai képzés« megszervezésével együtt a »németiség nevelésének« nagy problémáját is meg tudjuk-e oldani.*¹¹

I

Heidegger elsőpró lelkesedése 1933 őszén nem vitatható. És ez él tovább abban, amikor az 1935-ös BEVEZETÉS A METAFIZIKÁBA című előadásában a „mozgalom belső igazságáról és nagyságáról” beszél,¹² majd 1948-ban Marcusénak azt írja, hogy a nemzetiszocializmus lényegét nem lehet csak a végpontja felől megítélni.¹³ Heidegger hívei és követői viszont (több-kevesebb joggal) arra hívják fel a figyelmet, hogy ez a kép talán mégsem általánosítható, méghozzá két érv miatt.

Egyrészt a feltétlen lelkesedés nem tartott sokáig, Heideggert 1933. április 21-én választják rektorrá, és a következő év április 27-én lemond hivataláról. A visszalépésről április 23-án értesíti a karlsruhei kultuszminisztert, a levél rendkívül rövid, indoklás nincs benne, de az elköszönés újra „Heil Hitler!”¹⁴ Ez év május 23-án Joseph Sauer ezt írja a naplójába: „Ma megint rektorátusi ünnepség volt, de ez más volt, mint a korábbi. Az egész ünnepség, beleértve az érkezést is a »Kopf«-ban, olyan volt, mint egy öngyilkos, tudniillik Heidegger temetése, róla már egyáltalán nem esett szó. Az éves beszámolót, amelyet elő kellett volna adnia, Fehrlé röviden és egyszerűen ismertette. Aztán az új rektor [...] beszélt, érdekesen és jól [...].”¹⁵ Ebből egyértelműen kiderül, hogy Heidegger lépése politikailag valóban merész volt, de az is látható, hogy azok is örültek neki, akik nem szimpatizáltak a nemzetiszocialista kultúrpolitikával. A lemondás okairól Heidegger a SPIEGEL-INTERJÚ-ban számolt be: eszerint 1933 őszén új dékánokat javasolt az egyetem négy fakultása élére, méghozzá a politikai pártállásuktól függetlenül.¹⁶ Heidegger azt állítja, hogy a nemzetiszocialista hatóság ezt nem nézte jó szemmel, és próbálta megakadályozni a kinevezéseket. „1933 karácsonyán már világossá vált számomra, hogy az egyetem szemem előtt lebegő megújítása sem a kollégák körében tapasztalható ellenállással, sem a párt ellenállásával szemben nem valósítható meg.”¹⁷ Igen, a kollégák ellenállásáról Heidegger ke-

veset árul el. Joseph Sauer naplójából megtudjuk, hogy Hans Draggendorff (aki archeológus-professzor volt, és 1929 és 1931 között maga is betöltötte a rektori posztot) már 1933 szeptemberében azt javasolta, hogy Heidegger pozícióját megerősítendő, támogató levelet kellene írni a minisztériumnak. „[De] kevés hajlam van a kollégák körében, hogy Heideggerért valamit tegyenek. Nagy az elkeseredés.”¹⁸ Lehet, hogy Heideggert már öt hónappal a megválasztása után a lemondás vagy a lemondatás fenyegette? Közben mindösszesen egyetlen szemeszter telt el? Heidegger közvetlenül a háború után azt mesélte egykori tanítványának, Herbert Marcusénak, „hogy 1934-től kezdve [...] szakított a náci rezsimmel, hogy az előadásaiban rendkívül kritikusan hangot ütött meg, és [...] a Gestapo megfigyelte”.¹⁹ Valamit nem szabad tagadni: Heidegger ezt valóban így érezte és érezhette. Az érzés valóságtartalma pedig az volt, hogy a lemondással tényleg fenyegetett helyzetbe került. Az „elfordulás” azonban többnyire csak annyit jelentett, hogy Heidegger az előadásain politikailag egyre közömbösebb témákat tárgyalt;²⁰ de a Gestapo általi megfigyelésről eddig sem közvetlen, sem közvetett bizonyítékok nem kerültek elő.

Másrészt sokan azt állítják, hogy egy nagyon rövid és felületesebb tekinthető megingástól eltekintve (ez nagyjából a rektori beszédet és a köré szerveződő kisebb írásokat, beszédeket és előadásokat jelenti) Heidegger filozófiáját a nemzetiszocializmus sohasem hatotta át. Mégpedig azért, mert ennek „vulgáris ideológiája” nem épülhet be a filozófiába, és különösen nem egy évszázados jelentőségű filozófiába. Bernd Martin 1991-ben írta a következő sorokat: „Még akkor is, ha Heidegger két lábbal benne állt a maga allemand hazájában, és archaikus értelemben hitet tett a rög mellett, a vér és a rög mitológiája és mindenféle lapos antiszemitizmus mégis teljesen idegen volt tőle. Antiszemita megnyilvánulások vagy hitvallásokat a német faj mellett – ellentétben a legtöbb rektorokollégájával – legalábbis a nyilvánosság előtt nem tett. Sok freiburgi professzorral összevetve [...] Heidegger, amennyire csak lehetett, a tisztogatásoktól visszatartotta magát, és ha ez lehetséges volt, még ki is állt a zsidó kollégái mellett.”²¹ És 2009-ben ezt az álláspontot fejtette ki Holger Zaborowski is. „A filozófiáját semmiképpen sem lehet antiszemitának tekinteni. A filozófiai életművében – ezt mutatja a Gesamtausgabe számos köteté, amelyek a hetvenes évek közepe óta jelentek meg – nem található olyan

*szisztematikusan antiszemitizmus, amely megengedné, hogy antiszemita filozófiáról beszéljünk. És a gondolkodásán belüli antiszemita mozzanatokról sem lehet beszélni. Az antiszemitizmus a gondolkodásától távol áll – nem utolsósorban azért, mert Heidegger minden biológiai rasszista álláspontot elutasított.*²² Így – állítják sokan – a filozófiáját végső soron a nemzetiszocializmus nem tudta „megfertőzni”.

Mindezt a következőképpen összegezhethetjük: Heidegger rövid ideig és politikai tekintetben a nemzetiszocializmus híve volt (nem szép dolog, de hát messze nem ő volt az egyetlen), ám a filozófiáját ez soha meg sem érintette. Semmiféle fenntartásunk és ellenérzésünk tehát nem kell hogy legyen, ha Heidegger filozófiáját tanulmányozni kezdjük. Eddig mehetett el az apológia. Ebben a helyzetben már Victor Farías könyve is határozott áttörést jelentett, amennyiben Heideggernek a nemzetiszocializmushoz való viszonyát átfogó narrációban mesélte el.²³ Ugyanakkor ezt a könyvet sok támadás is érte, és ezek még jogosnak is mondhatók, amennyiben a filozófiai elemzések hiányát panaszolták föl; a könyv ugyanis azt a benyomást kelti, hogy Heidegger nemzetiszocialista kötődésének bemutatása egyfajta „filozófiátlanítást” követel. Habermasnak a könyvhöz írt előszava mintha már reflektálna erre a problémára: „Azok az előadások és írások, amelyek Heidegger filozófiai fejlődését a nemzetiszocializmus alatt fémjelzik, még nincsenek teljesen publikálva. De ugyanakkor a két Nietzsche-kötet gondos tanulmányozása már fölvilágosíthatott arról, hogy Heidegger a kezdeti politikai véleményétől a háború végéig nem határolta el magát.”²⁴ Ennek a megállapításnak legalább két nagyon fontos implikációja van: (1) a nemzetiszocialista elkötelezettség a filozófiában is megjelenik,²⁵ és (2) ez az elköteleződés legalább a háború végéig nem (vagy nem sokat) változott.²⁶

II

A fenti áttekintés alapján már érezhető, hogy micsoda hatalmas várakozásnak kellett megelőznie a nemzetiszocializmus idejéből származó megfontolások és feljegyzések publikálását. Heidegger fia így beszélt egy közelmúltban készült interjúban: „A Fekete füzetek, amelyek most fognak kijönni, tartalmazznak a korral kapcsolatban nagyon kritikus megjegyzéseket is.”²⁷ Vagyis az apologetikus oldal várakozása az volt, hogy ezek a

feljegyzések végre egyértelműen megmutatják Heideggernek a nemzetiszocializmussal való szembenállását vagy legalábbis a korai elhatárolódását.

A feljegyzések elé Heidegger ezt írta, mint egy versszerű tördeléssel: „A Fekete füzetek feljegyzései // alapjában véve / az egyszerű megnevezés kísérletei / és nem kijelentések vagy jegyzetek / egy tervezett rendszerhez.” (GA, 94, 1.) Már ebből világosan lehet látni, hogy Heidegger publikálásra szánta őket, tehát nem privát feljegyzéseket készített; és ugyanakkor ezek nem mutatnak előre valamilyen mű felé sem. A kiadó, Peter Trawny egyedülálló műfajú szövegekről beszélt, *gondolati naplók*nak nevezve őket.²⁸ Egy másik helyen Heidegger ezt írja a feljegyzésekről: „Ezek a »megfontolások« [...] nem »aforizmák« az »életbölcsségek« értelmében, hanem észrevétlen előőrsek és utóvédhelyek, egy még kimondhatatlan lényegi gondolkodás (Besinnung) kísérletei egy olyan egészen belül, amely újra a kezdeti kérdés útjának meghódítására törekszik, és amelyet a metafizikával ellentétben létörténeti gondolkodásnak nevezhetünk. Mert nem az a döntő, amit elképzeliünk, és egy képzet-épitményre összeállítunk, hanem az, hogy hogyan kérdezzünk, sőt egyáltalán, hogy a lét után kérdezzünk.” (GA, 95, 274.) A filozófia így mindezekelőtt a lényegi gondolkodáshoz (Besinnung) kötődik: „A Besinnung – nem egyszerűen valamilyen utánagondolást jelent. Utánagondoltságot, sőt aggályoskodást, hanem előreugrást a lét igazságába. A lényegi gondolkodásnak ez a lényege egyszerű, ugyanúgy, mint ahogy a pillanata is egyedi.” (GA, 95, 37.) Heidegger most egyértelműen átlépi a formai-műfaji meghatározást. Nézzük először az elhatárolást: Heidegger azt mondja, hogy ezek a feljegyzések nem „életbölcsségek”. Vagyis nagy valószínűséggel azt feltételezi, hogy a töredék-, feljegyzés- és vallomásirodalom, amely végigkíséri az európai filozófia történetét, ilyen életbölcsségekből áll. (A német idealizmus idején ezt az irodalmat még „épületesnek” nevezték.) Heidegger ettől az egész irodalomtól szeretné elhatárolni a preszokratikus gondolkodást. Olvashatunk egy egészről, amelyben ezek a feljegyzések elhelyezkednek, vagy amelyek ezekből a feljegyzésekből állnak. Itt finom feszültség lép fel az előző idézethez képest: „nem kijelentések [...] egy tervezett rendszerhez”. Ezt úgy lehet feloldani, hogy ez az „egész” nem öltheti rendszer alakját. A meghatározás fonákján tulajdonképpen az „előzetesség” fogalma helyez-

kedik el. Ezek a megfontolások nem abban az értelemben „előzetesek”, hogy egy majd megvalósítandó egészét anticipálnának. Ebben az esetben nem is lennének publikálásra méltók. Mindenesetre az így megvalósítandó egész lenne a rendszer. Ehelyett Heidegger furcsa képeket használ: „előrs”-ről és „utóvédhely”-ről beszél. Ezek már egyértelműen földidéznek az út képét (a képeknek enyhe militáris konnotációjuk van, és semmiképpen sem *Holzweg*-ről van szó). Ez az út a léttörténeti gondolkodás; és Heidegger most azt sugallja, hogy ennek nem is lehet más formája, mint a megfontolásokban és feljegyzésekben artikulált gondolatok. A léttörténeti gondolkodás így „megnevezési kísérletekből” áll. S ez a kísérlet nem lehet csak előzetes, hanem egyúttal utólagosnak is kell lennie. Ebből már érezhető, hogy Heidegger olyan nagyszabású metafizikai koncepciót állít föl, amely a preszókratikus gondolkodást tartja szem előtt. Pontosabban: Heidegger e tradíció strukturális sajátosságait most úgy határozza meg, hogy biztosítsa a folytathatóságot is. Ennek a gondolati mintának az alaptémája a „kezdeti kérdés” (*das anfängliche Fragen*); a léttörténeti gondolkodás azonos ezzel a kezdeti kérdéssel. De a kérdés ebben az esetben nem egy valamire utaló anticipáció, hanem már egyúttal a végeredmény is: ezért beszél Heidegger az előrs mellett utóvédhelyről is.²⁹ Vagyis ezek a megfontolások és feljegyzések a maguk különössége ellenére készek. Ez persze azt is jelenti, hogy a léttörténeti gondolkodás nem jeleníthető meg többé egy filozófiai műben; az út metaforájára támaszkodva Heidegger azt sugallja, hogy az egész vállalkozásnak antiműkaraktere van.³⁰ Mintha csak Heidegger azt akarná mondani, hogy a filozófiának újra le kell vetnie a művekbe való bezártságát. Tulajdonképpen ennek a filozófáló stílusnak a működéséről szólnak a FEKETE FÜZETEK feljegyzései.³¹ Ugyanakkor ezeknek a feljegyzéseknek van egy másik vonása is. Láttuk, hogy Heidegger a „megnevezés kísérleteiről” beszél. Jó okkal a nyelvi megragadásra gondolhatunk, de minek a megnevezéséről van szó? Azt mondhatnánk, hogy ez a létre vonatkozik. Csakhogy e program alapvonásai közé tartozik, hogy a lét nem tematizálható közvetlenül. És ezért, ha a lét kérdése valami örökkévaló lenne (vagy annak tűnne), akkor ez most újraértelmezésre szorul. „Örökkévalóság. – Különös tévedés uralja az em-

beri gondolkodást, amely azt szeretné, ha az örökkévalóságot az időtlenséggel magyaráznánk; miközben az örökkévaló lényege nem lehet más, mint az idő legmélyebb átlendülése, a maga visszatartásában és ajándékozásában, a megőrzésében és az elvesztésében.” (GA, 95, 120.) Ha igaz, hogy az örökkévalóság a létkérdés általános megítélésére vonatkozik, akkor azt mondhatjuk, hogy a lét csak az időre tekintve lehet meghatározni. És most térjünk vissza egy korábbi idézetre: „A Besinnung – nem egyszerűen valamilyen utánagondolást jelent. [...] Miközben alá van vetve annak a félreértésnek, hogy nem más, mint a »jelenlegi helyzet« egyszerű leírása.” (GA, 95, 37.) Lassan láthatóvá válik, hogy Heidegger tulajdonképpen a lét és az idő konstellációját értelmezi újra: ahogy a létről most csak előretekintve lehet beszélni, úgy az idő kapcsán a „jelenlegi helyzet” leírásához közeledünk, habár mégsem egészen erről van szó. Ezt óvatosan úgy értelmezhetjük, hogy a „megnevezésnek” az adott korra kell vonatkoznia, de mégsem lehet egyszerűen a „helyzet leírása”. Inkább arról van szó, hogy az adott helyzetben újra kell gondolni a filozófia alapkérdését, és ebben az újragondolásban az adott konkrét kornak is meg kell jelennie.

A feljegyzések közül kitüntetett figyelemre tarthatnak igényt azok, amelyek a rektorság ideje alatt készültek, vagyis akkor, amikor Heidegger nemzetiszocializmus iránti lelkesedése a csúcsponton volt. Ezek a feljegyzések nagyjából három témakör köré csoportosíthatók. – (1) A nemzetiszocializmus képezi az általános időbeli-társadalmi hátteret. Az ebbe a háttérbe való belesimulás maradéktalan. És vannak olyan helyek is, amikor Heidegger úgy beszél, mint ha az egész mozgalom szellemi vezetője lenne. „A tulajdonképpen, de legtávolabbi cél: a nép történelmi nagysága, amint a léthatalmak alakítják és formálják. – A közelebbi cél a nép önmagához való eljutása a maga gyökerezettségéből kiindulva, és a felhatalmazásának átvétele az állam által. A még közelebbi cél: a népközösség ideiglenes megeremtése – mint a nép önmaga-léte. – Munka és vezetés. – A legeslegközelebbi cél pedig: minden néptársunk képes legyen a jelenvaló létre és a munkára – a munkakedv és az új munkaakat kialakítása. – Az egymás utáni célok az alakitás különböző síkjait követelik meg, és ezeket a mindenkor tapasztalat tágassága és a vezető generáció mozgató alapjai és az ifjúság átalakítási szándékai határozzák meg.” (GA, 94, 136.) Amikor Heidegger ezeket a so-

rokat papírra veti, az állam és a társadalom átalakítása rohamléptekben zajlik. A célok hátulról tekintve így épülnek föl: munkakedv, a nép-közösség megteremtése, a népnek a történelmi nagyság pozíciójába való emelése. A társadalmi-politikai kérdésekben általában naiv Heideggertől ez nagyon logikus leírás. De a passzus igazi jelentősége talán mégis az, hogy elkezd a megvalósítás erőit keresni, és ezek között – némileg meglepő módon – a Führer most nem is szerepel. Ugyanakkor más feljegyzésekben azt is láthatjuk, hogy Heidegger szerint a nemzetiszocializmus nem válhat teljesen áttekinthetővé. „*A nemzetiszocializmus csak akkor valóságos kibontakozó hatalom, ha minden tevékenysége és szava mögött még van valami takargatnivalója [...]*” (GA, 94, 114.) A nemzetiszocializmus a célok világos megadása és elkülönítése ellenére nem lehet teljesen transzparens. (Heidegger így a kezdetektől fogva föl volt készülve arra, hogy nem kell és nem is szabad mindent látnia, hogy a mozgatóerők között vannak és maradnak olyanok, amelyek a háttérből, titokban hatnak.) Aztán találhatunk már 1933 tavaszáról olyan feljegyzéseket is, amelyek azt mutatják, hogy Heidegger a célok közötti előrehaladást nem tartotta elég gyorsnak, és már-már a mozgalom megakadásától tartott. „*Ha azonban a jelenlegi már az elért és az akart helyzet lenne, akkor már csak a széteséstől való borzongás maradna vissza.*” (GA, 94, 114.) Azt nem tudjuk meg pontosan, hogy Heidegger ezekben a korai hetekben és hónapokban mivel volt elégedetlen. A következő feljegyzésben még érezhető az elégedetlenség, de az mintha már háttérbe szorulna, mintha már sikerült volna túllendülni rajta. „*A nemzetiszocializmus nem mint kész és örök igazság esett le az égből – így tekintve eltévelyedés és bolondság. Úgy, ahogy kialakult, keletkezésben lévő keletkezésnek kell lennie és a jövőt kell alakítania – vagyis mint képződménynek vissza kell lépnie.*” (GA, 94, 114–115.)³² – (2) Heidegger néha a nemzetiszocializmus „szellemi lényegéről” is beszél. „*Kedvelt szófordulat: a nemzetiszocializmust először nem »elméletként« alkották meg, hanem a cselekvéssel kezdődött. Rendben van. De ebből az következik, hogy az »elmélet« fölösleges; sőt az következne belőle, hogy »egyébként«, »egyebekben« beérhetjük a rossz elméletekkel és »filozófiákkal«?*” (GA, 94, 133.) Heidegger mintha vitakozna valakivel vagy valakikkel, a sok idézőjel is erre utal; de egyáltalán nem hajlandó tudomásul venni a nemzetiszocializmus elmélet- és

értelmiségellenességét. Szerinte a nemzetiszocializmus elementárisan rászorol az „elméletre”. (De ha a célok fenti hierarchiájában meg kellene mutatnunk, hogy hol van feltétlenül szükség az elméletre, akkor nagy zavarba jönnénk. „*Minél eredetibb és erősebb a mozgalom értelemképző ereje és annak munkája, annál szükségesebb a tudás.*” (GA, 94, 134.) És ez a tudás – erre később még visszatérek – nem épülhet többé a számokra és a számolás tudományára, hanem új tudásnak kell lennie. Ezt Heidegger néha elméletnek is nevezi, de érdekes módon nem nevezi sem filozófiának, sem *Besinnung*nak. A célok fenti sémájában ez az elmélet azért helyezhető el nehezen, mert nem annyira az egyes szintekhez, hanem az előrehaladás lendületéhez és gyorsaságához kötődik. A nemzetiszocializmussal Heidegger szerint olyan társadalmi berendezkedés valósult meg, amely igényt tart a filozófiára, de egyúttal át is alakítja azt. Egy egysoros feljegyzésben írja Heidegger, kiemeléssel: „*Metafizika mint metapolitika.*” (GA, 94, 116.) És valamivel később ezt részletesebben is kibontja: „*A jelenvaló lét metafizikájának [...] el kell mélyednie és ki kell bővílnie a történelmi nép metapolitikájává.*” (GA, 94, 124.) Heidegger nem sokat mond erről a metapolitikáról, de azt mindenesetre megkockáztathatjuk, hogy ennek példaszerű megjelenését a saját rektori beszédében láthatta. De ugyanakkor ez még sincs teljesen összhangban a rektori beszéd alapvető beállítottságával, amelyben arról van szó, hogy a vezetőknél (mint amilyenek a rektorok) maguknak is vezetetteknek kell lenniük.³³ És ha az alávétést nézzük, akkor ezt látjuk: „*[A vezetőket] annak a szellemi felhatalmazásnak a könnyörtelensége kell hogy vezesse, amely a német nép történelmét a maga medrébe kényszeríti.*”³⁴ Heidegger így ingadozik aközött, hogy a filozófiának a politika fölé kell-e emelkednie (metapolitikává kell-e válnia), vagy pedig önként alá kell rendelnie magát a politikai mozgalomnak. (Ennyiben mondhatjuk, hogy Heidegger a saját rektori beszédét bírálja.) – (3) A metapolitika mint tevékenység, mint az elmélet sajátos tevékenységi formája nem más, mint az egyetempolitika, vagyis a rektori tevékenység. Az egyetemen és a tudáson keresztül a nemzetiszocializmus maga lendül tovább. Korábban láttuk, hogy Heidegger az egész mozgalom egyik hajtóerejét az ifjúságban látta. És aztán néha csalódik a diákokban: „*Mindazok után, amit a diákság most a*

nyári szemeszter elején felkínál [1933 májusában vagyunk], arra kell következtetnünk, hogy a teljes spektrumon kudarcot vall – és nemcsak az újjáépítésben, hanem az egyetemen belüli forradalom vonatkozásában is.” (GA, 94, 116.) A kudarc oka az egyetemi ifjúság műveletlensége: „A teljes szellemi éretlenség nem helyettesíthető a bátorsággal és lelkesedéssel. A tudományra kezdetben nem is lenne szükség – de az egyetemi nevelés lehetőségeit és feladatait sokkal jobban kellene érteni [...]” (GA, 94, 116.) Heidegger ingadozik a két modell között: néha az egyetempolitikát a Führerprinzip alá rendeli, és egyfajta alkalmazkodást kér tőle, ez esetben az egyetem nemzetiszocialista „funkcionalizálására” kerül sor. Ebben az összefüggésben Heidegger néha az egyetem (a hagyományos egyetem) haláláról is beszél. „Az egyetem halott, éljen a németek tudásra való nevelésének jövőbeli egyeteme.” (GA, 94, 125.) Rektorként Heidegger biztosan ennek megvalósítására törekedett, és hogy pontosan mit értett ezen, azt a klasszika-filológia kapcsán magyarázza el a legvilágosabban: „Az úgynevezett »klasszika-filológiának« most csak az a feladata, hogy a görögséget és a rómaiságot a lehető legkeményebb velük folytatott vita számára prezentálja, vagyis a lehető legnagyobb erővé kell kibontakoztatni őket.” (GA, 94, 124.) Sejtethetjük, hogy ezen az új egyetemen a klasszika-filológiának kitüntetett helye lesz (tudjuk, hogy a rektori kinevezése után rögtön egy klasszika-filológust akart kinevezni dékánnak a filozófiai fakultás élére). A többi tudományról nem sokat tudunk. Másrészt ha Heidegger a mozgalom dinamikájáról beszél, vagy a társadalmi aspektust, vagy általában a diákokat tartja szem előtt, akkor a filozófia vagy inkább a vele azonosított egyetemi képzés a metapolitika pozíciójába emelkedik. Ilyenkor úgy néz ki, mintha a filozófus kezében lenne az irányítás. – Nagyon érdekesek továbbá azok a szöveghelyek, ahol Heidegger a maga vezetési stílusáról beszél. „Növekvő keménység a támadásban. – A főlény biztosítása a vezetési kényszer gyakori szükséghelyzeteiben. – Nem menekülni, nem elfáradni, mindig támadni. – Nem teljes körű hatalommal rendelkezni, hanem a hatalomnak lenni!” (GA, 94, 116.) Heidegger ezt beleírta az egyetempolitikába és a megújított filozófiába. Nem csodálkozhatunk, ha a vezetési stílus hatalmas visszatszést váltott ki. Heidegger rektorságában a filozófia frigyre lépett nem egyszerűen a hatalommal, hanem az erőszakkal. Talán így értelmezte a maga Führer-

szerepét, sőt így értelmezte valószínűleg a Führer-princípiumot általában. „Növekvő keménység a támadásban.” Néha úgy tűnik, mintha Heidegger különbséget tenne a vezetés és a szellemi vezetés között. „Vezetni annyit jelent: önállóságra és önmagával szembeni felelősségre nevelni; és a szellemi vezetés annyit jelent: a teremtetőket felébreszteni és a vezetői léteg fokozni.” (GA, 94, 138.) Azt várnánk, hogy ez a megkülönböztetés a politikai szféra és az egyetemi világ elkülönítésére fog kifutni; de itt inkább úgy tűnik, hogy csak fokozati különösség van: ha a vezetés az önállóságra és az önálló felelősségre nevel, akkor a szellemi vezetés azt a képességet közvetíti, hogy valakiből vezető legyen. A vezetés így a vezetettek vezetővé tevését jelenti, vagyis a vezetés lényege szerint a vezetés és a követés közötti határvonal elmosására törekszik. „A vezetést és a követést nem szabad a lent és a fent viszonya szerint értelmezniünk. A rang a feltűnés nélküli, átfogó hatalom, amely éppen a másikban ápolja a lényegeset és juttatja kifejezésre azt.” (GA, 94, 138.) Ha vezetni annyit tesz, mint vezetővé tenni, akkor ez adja a nemzetiszocialista mozgalom belső dinamikáját. „Döntő marad, hogy a szellemi-történeti átnyúlások [...] olyan eredmények és ugyanakkor világosak legyenek, hogy kikényszerítsék a jelenvaló lét teremtő átalakítását [...]” (GA, 94, 141.) Azt is tudjuk, hogy a jelenvaló lét ebben az időben már a népet jelenti, és a népnek kell életben tartania ezt a dinamikát. „Nem szeretnénk az elértet csak élvezni és igazgatni – új harcot kell indítanunk [...]” (GA, 94, 138.)

III

A nemzetiszocializmus idején készült feljegyzések kétféle filozófiai programmal számolnak: az egyik a „Besinnung” és a „kezdeti gondolkodás”, a másik pedig a rektori tevékenység köré szerveződik (még akkor is, ha ezt Heidegger különbözőképpen értelmezi). De bármelyik programról legyen is szó, mindkettő egy „elavult” filozofálás visszautasítására épül. Korábban láttuk, hogy Heidegger szerint az egész újkori tudás a számokra épül. Heidegger 1938-ban előadást tartott, amelyben a modern tudomány lényegét így határozta meg: „A tudomány kutatással lesz a teretelen keresztül és ennek az eljárás szigorával való bebiztosításán keresztül. A tervezés és a szigor csak az eljáráson keresztül bontakozik ki azzá,

ami.³⁵ A modern tudomány nem a lét iránt érdeklődik, hanem az eljárást és annak egzaktságát állítja előtérbe.³⁶ A FEKETE FÜZETEK-ben ezt a legszívesebben a szám fogalmával ragadja meg, amely az egzaktság képviselője is.³⁷ Tudjuk, hogy Heidegger alaposan tanulmányozta Spengler nagy művét, aki egy helyen ezt írja a modern matematikáról: „A nyugati matematikus azonban – mihelyt megszabadul az antik előítéletektől, s a saját lábára áll – az n (s többé már nem 3) dimenziójú végtelen számsokaság teljességgel absztrakt közegébe kerül át, melynek határain belül az ő ügynevezett geometriája mindennemű szemléleti segítségtől eltekinthet, s legtöbbször el is kell tekintenie.”³⁸ Ennek a határtalanságnak és határozatlanságnak felel meg az újkor alapvető beállítottsága, amelyet Heidegger mesterkedésnek (*Machenschaft*nak) nevez. „Ettől a legmesszebb a megőrzés áll. Ennek helyébe a túlzás és a túlkiabálás, a vak, pusztá rákiabálás lépett [...]. A mesterkedés számára, mivel nem ismeri a határoltságot és a zavart [...], minden nyitott és semmi sem lehetetlen.”³⁹ Aztán kicsit tartalmibb leírás következik: „A mesterkedés a megcsinálás és a megcsináltság uralma. Itt azonban nem az emberi tevékenységre és szorgoskodásra és ennek üzemére kell gondolni, hanem megfordítva, ez a maga feltétlenségében és kizárólagosságában csak a mesterkedés bázisán lehetséges.”⁴⁰ Heidegger úgy gondolja, hogy ez az operacionális, a megcsinálásra orientált tudás csak a matematika alapján lehetséges. Ebből a perspektívából minden alakítható és képlékeny, nem a megőrzés, hanem az átalakítás kerül előtérbe. Ebben a perspektívában vesztett el végleg a létező léteire vonatkozó kérdés. És így egy fordulatra van szükség, amelyről láttuk, hogy kétfelé ágazik, vagy a „*Besinnung*” és a „*kezdeti gondolkodás*”, vagy a rektori tevékenység felé. Mindkettő alapja az antikvitáshoz való egyfajta „*visszatérés*”, „[De] az antikvitást [nem] kell újra föléleszteni – ennek erre nincs szüksége – hanem a népiünket és annak feladatát kell újra életre kelteni. Ehhez azonban ki kell hogy tegyük magunkat a kezdet kényszerhelyzetében lévő keménységnek.” (GA, 94, 100.) Ezek a sorok még 1932-ből származnak, de nem nehéz látni, hogy Heidegger számára ez lesz a nemzetiszocializmus lényege.⁴¹ És ez nemcsak filozófiatörténeti fordulatot jelent, hanem történelmi-társadalmi forradalmat is.⁴² Pontosabban: ehhez a fordulalomhoz a filozófiának kell elvezetnie.⁴³ Szintén 1932 őszén jegyzi föl Heidegger: „*De – a filozófiára előbb meg kell érniünk, és ehhez az*

éréshez talajt, vihart és Napot kell teremteniünk – a népi történetés ebbe az irányba terelhet – de fog is?” (GA, 94, 109.) A nemzetiszocialista filozofálás mindkét formája végső soron a mesterkedés ellen irányul. És ezen a helyen csattant a FEKETE FÜZETEK igazi szenzációja: Heidegger több helyen is antiszemita kijelentéseket tesz, és ezeket ráadásul a fajfogalomhoz köti. Vagyis az újkori gondolkodás alapvető tendenciáját a „*zsidó szellemiségre*” vezet vissza. Érdekes és külön értelmezésre szorulna, hogy ezek a kijelentések miért csak 1937 után kezdenek föl-föltündezni.⁴⁴ Heideggernél korábban csak nagyon ritkán fordultak elő az antiszemitizmus környékére merészkedő kijelentések. (1) 1920-ban egy magánlevélben Heidegger ezt írta a feleségének: „*Itt most sokat beszélnek arról, hogy sok marhat a falvakból a zsidók vásárolnak föl. [...] A parasztok itt fönt lassan elszentelenednek, és mindent ellepnek a zsidók és seftelők.*”⁴⁵ (2) Az 1934/35-ös szeminárium jegyzőkönyvében is van egy furcsa kiszólás: „*Halottuk, hogy a nép és a tér kölcsönösen összetartozik. Egy népnek a tere természetére vonatkozó tudásából tudjuk meg, hogy a természet hogyan jelenik meg a számára. Egy szláv népnek a mi német népiünk tere biztosan másképp jelenne meg, mint nekünk, a szemita nomádoknak pedig talán sehogy se.*”⁴⁶ A második mondatban megjelenik némi indulat, ami még azt a gyanút is fölvetette, hogy a mondat nem is Heideggertől, hanem Helmut Ibachtól, a jegyzetelőtől származik, akiről semmi biztosat nem tudunk.⁴⁷ De most nézzük a következő, 1939-ből származó heideggeri feljegyzést: „*Hogy a mesterkedés korában a fajt emelik a történelem [...] kimondott és sajátosan berendezett »princípiumává«, az nem a »doktrínerek« önkényes találmánya, hanem a mesterkedés hatalmának következménye, amely a létezőt az összes szférája szerint a terüzetű számításba kényszeríti. A fajgondolaton keresztül »az életet« a tenyésztetőség formájára hozzák, amely maga is a számolás egyik fajtája.*” (GA, 96, 56.) Heidegger itt kerek perccel visszautasítja a „*faj*” fogalmát: ez nem az emberek valamilyen eredeti csoportjának megragadására szolgál, hanem maga is a mesterkedéshez tartozik. A „*Besinnung*” világában nincs helye a fajokban való gondolkodásnak.⁴⁸ De nézzük a folytatást: „*A zsidók »élnék« a maguk hangsúlyozott számolási tehetsége mellett már a legrégebb óta a fajprincípium szerint, amiért ők tiltakoznak a leghevesebben a korlátlan alkalmazása ellen. A faji nevelés berendezése nem az »életből« magából származik, hanem az életnek a*

mesterkedés általi legyűréséből. Amit az ilyen tervezés kivált, az a népek teljes fajtalanítása minden létezés egyformára épített és csiszolt berendezése által. A fajtalanítással együtt jár a népek önelidegenülése – a történelem elvesztése – vagyis a létre vonatkozó döntési körök elvesztése. És ezzel betemetődik az az egyetlen lehetőség, hogy a népek őseredeti történelmi ereje a maguk egymáshoz való alkalmazkodásában egységgé forrjon [...]” (GA, 96, 56.) Úgy tűnik, hogy Heidegger legalább három fajfogalommal számol. (1) A nemzetiszocialisták által használt fajfogalom túlfeszített fogalom, ami maga is a mesterkedéssel van összhangban, és így nem tartozik a mozgalom produktív magjához. (2) Ettől alig különbözik, de talán mégis elválasztható az a fajfogalom, amely szerint – így Heidegger – a zsidók élnek. (3) És utána nem lehet pontosan tudni, hogy a túlfeszített vagy a zsidók által élt fajfogalomra támaszkodik-e. Azt gondolhatnánk, hogy az előbbire, de ha ez a nemzetiszocializmusban valósul meg, akkor túl kicsi lenne a következő mondatok potenciális időtávja. Inkább azt lehetne mondani, hogy a megélt fajfogalom olyan univerzalizáláshoz vezet, amely a fajtalanítást eredményezi. Ha ez így van, akkor a zsidók nemcsak faj, hanem ezzel kapcsolatban kétféle bűnük is van: egyrészt ők szolgáltatják a nemzetiszocializmus számára a fajfogalmat,⁴⁹ és másrészt ők okozzák a népek fajtalanítását. Kínosan primitív tételek: ellentétes bűnökkel egyszerre vádolni valakit vagy valakiket, mindig különös ellenszenvet takar.⁵⁰ Hermann Heideggerrel szemben a már említett interjúban az interjú készítője, Iris Radisch egy ponton szóvá tette, hogy a FEKETE FÜZETEK-ben megjelennek antiszemita hangok is, „legalábbis azok szerint a kivonatok szerint, amelyek eddig ismertté váltak”. És erre az ifjabb Heidegger: „Ezeket a helyeket a maguk időbeli és szövegbeli összefüggésében kell olvasni. Én apámban nem láttam antiszemitát, sem akkor, sem most.”⁵¹ A szövegbeli kontextus ezen semmit sem csillapíthat, Heidegger kimerítően beszél, és ez egy följegyzésnek majdnem a fele, és mivel a följegyzések elszigeteltek, más följegyzésektől sem lehet sok segítséget várni. A történelmi kontextus pedig különösen érdekes, de ez inkább súlyosbítja a helyzetet. A fenti följegyzés olyan időből származik, amikor a zsidók megalázása, üldözése és halállal való fenyegetése már mindenki számára ismert kellett, hogy legyen. 1938. november 10-én Freiburgban is felgyújtották az

egyetemről nem messze lévő zsinagógát, és a gyújtogatók a zsinagógaközösség vezetőit arra kényszerítették, hogy végignézzék a tűz pusztítását. És ugyanezen az éjszakán még a zsidó temetőt is meggyalázták.⁵² A *Zeit-interjú*ban Iris Radisch mondja, illetve kérdezi: „1938-ban Freiburgban égett a zsinagóga, és 1940. október 22-én a freiburgi zsidókat gyűjtőhelyekre terelték és onnan deportálták. Az ön apja erről nem szerzett volna tudomást?”⁵³ De nem is csak egyszerűen arról van szó, hogy Heidegger zsidózott vagy antiszemita lett volna, vagy némi körülményeskedés után mégiscsak használta a fajfogalmat, hanem arról, hogy a zsidóságnak a mesterkedéshez való kötése révén az antiszemitizmus a filozófiájának szerves része lett. Mostantól kezdve már nem lehet azt mondani, hogy az egyik oldalon állnak a politikai nézetek és a másikon a filozófiai koncepció.⁵⁴ Ha a FEKETE FÜZETEK-től tisztázást várunk, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyik oldalon találtunk ugyan arra utaló jeleket, hogy a rektorság alatt képviselt koncepció más, mint az utána következő években követett általános filozófiai program. (Így beszélhetünk az akcionista filozófiafelfogás korrekciójáról, illetve az attól való távolodásról.) De ennek fonákján talán még súlyosabb dolog derült ki: Heidegger politikai nézetei nem maradtak kívül a filozófiáján.⁵⁵ Nem nehéz megjósolni: súlyos recepciós válság előtt állunk.⁵⁶

Jegyzetek

1. Roberto Rossellini: NÉMETORSZÁG, NULLA ÉV (GERMANIA ANNO ZERO), 1948.
2. Martin Heidegger: ZUM SEMESTERBEGINN. = Uó: GESAMTAUSGABE, 16. kötet. Vittorio Klostermann, 2000. 184.
3. Jürgen Habermas: HEIDEGGER – WERK UND WELTANSCHAUUNG. = Victor Farías: HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS. S. Fischer Verlag, 1987. 12.
4. Lásd például VOLKASANDACHTEN. EIN GEBET- UND GESANGBUCH FÜR KATHOLISCHE CHRISTEN. Kempten, 1837. 65. és HOMILIEN DER ERSTEN ART, DAS IST: PREDIGTEN AUF ALLE SONNTAGE IM JAHRE. Passau, 1825.
5. Alfred Dener–Holger Zaborowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS I. DOKUMENTE. Verlag Karl Alber, 2009. 251.
6. Martin Heidegger: ZUM SEMESTERBEGINN, 184. k. 7. Uo. 184.

8. Végül még rövid pillantást szeretnék vetni a heideggeri beszéd stílusára. A beszéd alig több mint egyvoldalas, összesen tizenöt mondatból áll, megszólítást nem tartalmaz. A tizenöt mondat tizenegy bekezdésbe rendeződik. A mondatok nagy része apellatív: ezt kell tennetek, így kell gondolkodnotok és viselkednetek. És mindezt keretbe foglalja a nemzetiszocialista mozgalom nagyszabásúságára vonatkozó nyitómondat (amely bizonyos értelemben a megszólítást is helyettesíti) és a „*Heil Hitler!*” felkiáltással való zárás. A szövegben egyetlen kurzíválás van, és ez éppen akkor jelenik meg, amikor Heidegger a Führer jelentőségére utal. A beszédmód nem kifejtő, nem emlékeztet semmilyen filozófiai gondolatmenetre vagy egyéb értekező prózára. A beszédnek hitvallásjellege van. Heidegger a kerettel a saját személyes hitvallását fogalmazza meg, ezen belül viszont arról beszél, hogy ebben és ennek keretei között a diákokra milyen feladatok hárulnak. Az apellatív mondatokkal a diákoktól átveszi a hitvallásuk megfogalmazását. És végül ezt a törést retorikailag úgy oldja meg, hogy tegezi a maga diákjait. Ami a korabeli szokások fényében egyenesen hajmeresztő.

9. Alfred Dener–Holger Zaborowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS I. DOKUMENTE, 232–233. – Heidegger egyik nagy ellenfele Walter Eucken, a német jóléti közgazdaságtan megteremtője volt; Eucken 1927-től volt professzor Freiburgban, és Heidegger rektori ideje alatt a szenátus tagja volt. Joseph Sauer folyógyeiseiben Eucken neve is elő-előfordul. „*Hosszú idő után ma meglátogatott Eucken professzor úr*”, aki Heideggerről így nyilatkozott: „*Az az ember benyomása, hogy a saját feje szerint a Führer-rendszer szellemében akar eljárni. Heidegger nyilvánvalóan úgy érzi magát, mint született filozófus, mint az egyetlen nagy és meghatározó gondolkodó Hérikleitosz óta.*” A bejegyzés dátuma: 1933. május 13. I. m. 230.

10. Rothacker ugyanakkor a propagandaminisztérium egyik osztályának vezetője is volt, és ebben a minőségében ő tartotta a kapcsolatot a könyvet égető diákokkal, akik a „nem német szellem ellen” indítottak harcot.

11. Alfred Dener–Holger Zaborowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS I. DOKUMENTE, 154.

12. Martin Heidegger: EINLEITUNG IN DIE METAPHYSIK. = Uő: GESAMTAUSGABE, 40. kötet. Vittorio Klostermann, 1983. 208.

13. A levél keltezése 1948. január 20. Martin Heidegger: GESAMTAUSGABE, 16. kötet, 430.

14. Martin Heidegger: GESAMTAUSGABE, 16. kötet, 274.

15. Alfred Dener–Holger Zaborowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS I. DOKUMENTE, 233.

16. A filozófiai fakultás élére Wolfgang Schadewaldtot javasolta, a görög nyelvel és kultúrával foglalkozó fiatal klasszika-filológus professzort. (Ekkor még csak egyetlen könyve jelent meg: MONOLOG UND SELBSTGESPRÄCH, 1926.) Később a XX. század egyik legjelentősebb német klasszika-filológusává vált, aki lefordít-

totta az ODÜSSZEIÁ-t és az ILLIÁSZ-t is (de nem hexameterben); Johann Heinrich Voß fordításai mellett ezek mind a mai napig a legjelentősebb fordítások. Az NSDAP-nek nem volt tagja, nemzetiszocialista elköteleződéséről nem tudunk.

17. Martin Heidegger: GESAMTAUSGABE, 16. kötet, 663.

18. Alfred Dener–Holger Zaborowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS I. DOKUMENTE, 233.

19. Peter-Erwin Jansen (szerk.): BEFREIUNG DENKEN – EIN POLITISCHER IMPERATIV. Verlag 2000, 1989. 111.

20. Heidegger az 1933-as nyári szemeszterben DIE GRUNDFRAGE DER PHILOSOPHIE címmel tartott előadásokat. Ezek elején mondta: „*Az akadémiai fiatalság tud a történelmi pillanattól nagyságáról, amelyen a német nép ezekben a hetekben keresztülmegy. Mi történik? A német nép visszatér önmagához, vagyis megtalálja a maga vezetését [Führung]. És ebben a vezetésben az önmagához eljutott nép megteremtí a maga államát. Az önmagát az államba beleképző, a tartósságot és az állandóságot megalapító nép felnő a nemzetig. A nemzet átveszi népének sorsát. Az ilyen nép szellemi felhatalmazást harcol ki magának a népek között, és megteremtí a maga történelmét. Ez a történelmes messze belenyúlik egy sötét jövő nehéz keletkezésébe. És ebben a keletkezésben az akadémiai ifjúság is feltörekvőben van, és teljesíti hivatását.*” (Martin Heidegger: GESAMTAUSGABE, 36–37. kötet. Vittorio Klostermann, 2001. 3.) És ehhez szorosan látszik kapcsolódni az 1933/34-es téli szemeszterben tartott szeminárium, melynek címe ÜBER WESEN UND BEGRIFF VON NATUR, GESCHICHTE UND STAAT volt. A szeminárium 1934 januárjában és februárjában jutott el az állam fogalmához. „*Ha most az állam után kérdezzük, akkor saját magunk után kérdezzük.*” Vagyis az államra a nemzetiszocializmus felől tekintünk rá, vagy a nemzetiszocialista állam filozófiáját fejtjük ki. Az állam létezése, szubsztanciája és hordozó alapja a nép. És aztán Heidegger bevezeti a „Führer” fogalmát. „*Mert minden állami cselekvés és vezetés eredete nem a tudásban, hanem a létben van. Minden Führer vezető, a maga létének kialakult formája szerint vezetőnek kell lennie, és a saját maga lényegének eleven kibontakozásával azt váltja ki és határozza meg gondolatilag, hogy mi a nép és az állam.*” Alfred Dener–Holger Zaborowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS I. DOKUMENTE, 69. és 73.

21. Bernd Martin: UNIVERSITÄT IM ÜMBRUCH: DAS REKTORAT HEIDEGGER 1933/34. = Eckhard John–Bernd Martin–Marc Mück–Hugo Ott (szerk.): DIE FREIBURGER UNIVERSITÄT IN DER ZEIT DES NATIONALSOZIALISMUS. Ploetz Verlag, 1991. 16. – És Heidegger fia kapásból sorolja: „*A Berufsbeamtenum helyreállításának törvényei már életben voltak, mielőtt édesapámat 1933. április 21-én rektorrá választották. Éppen hogy megválasztották, sikerült elérnie, hogy sokan, akiket ez a törvény érintett, visszatérhettek hivatásukba. Már 1933. április 28-án fölfüggesztették sok zsidó szabadszolgálatát a filozófiai fakultáson. A saját asszisztense is visszatérhetett hivatalába. És ő gondoskodott arról is, hogy Husserl 1933 nyarán hivatalos levelet kapjon arról, hogy újra tarthat előadásokat.*” Hermann Heideg-

get: ER WAR MEIN LIEBER VATER. *Die Zeit*, Nr. 11, 2014. március 6.

22. Holger Zaborowski: WAR HEIDEGGER EIN ANTISEMIT? ZU EINER KONTROVERSEN FRAGE. = Alfred Dener–Holger Zaborowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS II. INTERPRETATIONEN. Verlag Karl Alber, 2009. 243. k.

23. Aztán erre a koncepcióra épült a GESAMTAUSGABE 16. kötete is, amelyet Hermann Heidegger adott ki 2000-ben.

24. Jürgen Habermas: HEIDEGGER – WERK UND WELTANSCHAUUNG, 22.

25. Habermas Otto Pöggelert idézi: „*Heidegger a harmincas években a lét igazságára vonatkozó döntést, amelyet keresett, politikai kontextusba állította.*” Uo. Azt hiszem, Oskar Beckertől – aki a húszas évek első felében Heideggerrel együtt volt Husserl asszisztense, a negyvenes évek végétől pedig Habermas egyik tanára a bonni egyetemen – származik az a gondolat, hogy Heidegger a nemzetiszocializmus győzelmétől a jelenvaló létet kollektív szubjektummá értelmezte át, és így teremtett helyet a népnek a maga filozófiájában.

26. Farias egyik új empirikus kutatási eredménye volt, hogy Heidegger a párttagsági bélyeget 1945-ig, vagyis a nemzetiszocializmus összeomlásáig fizette; miközben a nemzetiszocializmus vége felé a fizetés elmulasztása a pártból való kilépés viszonylag gyakori módja volt.

27. Hermann Heidegger: ER WAR MEIN LIEBER VATER.

28. Peter Trawny: NACHWORT DES HERAUSGEBERS. = Martin Heidegger: GESAMTAUSGABE, 94. kötet, 530.

29. ANFANG UND ENDE című feljegyzésében Heidegger ezt írja: „*A lét egykor hirtelen fölemelkedő villám volt, amely minden dolgot a maga mértéke, törvénye és súlya szerint a maga fényébe vont – most fáradt látszat, amelyből minden súly és mérték kiúszott.*” GA, 94, 89. Ez azt mutatja, hogy Heideggernek voltak kételyei abban, hogy a létre vonatkozó kérdést föl lehet-e eleveníteni, meg lehet-e ismételni. Aztán kicsit később: „*A lét – elhasznált tulajdon, fecsegés, unalom, egy név – a vég.*” Uo.

30. Heidegger 1934. november 24-én írt levelében így fogalmaz: „*Az egész alakja az eljárásból ugrik elő; és ha utólag azon töpregek, hogy a mondas mennyiben felel meg a gondolkodásnak, akkor egyre egyértelműbb lesz, hogy a filozófiai gondolkodás minden eddigi »irodalmi formája« lehetetlenné vált. És hogy mi az »új«, azt nem tudom megmondani.*” Alfred Dener–Holger Zaborowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS I. DOKUMENTE, 239.

31. A kezdeti gondolkodáshoz való visszatérés talán az utolsó lépése lesz a filozófiának, s ez nagyjából analóg azzal, ahogy Nietzsche a ZARATHUSZTRÁ-ban az utolsó emberről beszélt. Lásd Friedrich Nietzsche: KRITISCHE STUDIENAUSGABE, 4. kötet. Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. 9.

32. És van egy hely, ahol Heidegger mintha önmagát nyugtatná meg: „*A mozgalom fenyegető elpolgárosodása*

lényegében éppen azáltal válik lehetetlenné, hogy a nemzetiszocializmus szétzúzza a polgárság szellemét és a polgárság által igazgatott »szellemet«, a kultúrát.” GA, 94, 136.

33. Martin Heidegger: DIE SELBSTBEHAUPTUNG DER DEUTSCHEN UNIVERSITÄT. = Uó: GESAMTAUSGABE, 16. kötet, 107.

34. Uo.

35. Martin Heidegger: DIE ZEIT DES WELTBILDES. = Uó: GESAMTAUSGABE, 5. kötet. Vittorio Klostermann, 1977. 79.

36. A háttérben Heidegger Spengler nagy művének matematikaelemzését recipiálja. Vannak olyan pontok, amikor úgy tűnik, hogy elfogadja Spengler elméletét az antik és a nyugati-modern matematika szembeállításáról. De az esetek nagy részében a matematikát kizárólag a modern értelemben tekinti, és azt állítja, hogy ez határozza meg a modern világképet általában. Lásd Oswald Spengler: A NYUGATI VILÁG ALKONYA. Európa, 1994. I. kötet, 101–164.

37. Itt már Heidegger nem követi Spengler fontos megkülönböztetését: az újkori számfogalom nemcsak sokkal tágasabb, mint az antik, nemcsak bevezeti a határozatlan szám fogalmát, hanem ugyanakkor még a függvényre is építi azt.

38. I. m. I. kötet, 149. Juhász Anikó és Csejtei Dezső fordítása.

39. Martin Heidegger: BEITRÄGE ZUR PHILOSOPHIE. = Uó: GESAMTAUSGABE, 65. kötet. Vittorio Klostermann, 1994. 131.

40. Uo. 131. k.

41. Peter Trawny ebben az összefüggésben szívesen beszél, „*léttörténeti nemzetiszocializmusról*”. Lásd uó: HEIDEGGER UND DER MYTHOS DER JÜDISCHEN WELTVERSCHWÖRUNG. Klostermann, 2014.

42. Ez bizonyos értelemben – Spengler fogalmai szerint – az antik szám világának helyreállítását jelentené. „*Az antik matematikus csak azt ismeri, amit maga előtt lát és megragad. Ahol gondolatmenetének voltaképpeni tárgya, a lehatárolt és a lehatároló láthatóság megszűnik, ott véget ér a tudománya.*” Oswald Spengler: i. m. I. kötet, 149.

43. „*Minden nagy és egész tudás a filozófia hatalmában és tartósságában található, és teríti ki a maga lényegét. A filozófia a tudomány keletkezésének és elmúlásának és továbblétezésének előfeltétele és ültetőszéke [...]*” GA, 94, 129.

44. „*Ha Heidegger valóban belső és mély meggyőződésű antiszemita lett volna a nemzetiszocialisták által képviselt rasszista antiszemitizmus értelmében, akkor 1933-tól 1945-ig és különösen a rektori ideje alatt bőven lett volna lehetősége arra, hogy ezt nyilvánosan meg is mutassa, és a hatalom új birtokosainak kezére dolgozzon. És a freiburgi diákságban is jelen lévő antiszemita tendenciákra is tekintve, már 1933-ban is bőven lett volna alkalma arra, hogy nyilvánosan is – így az előadásában is – antiszemita álláspontot foglaljon el, és ezáltal kiváltsa sok diák szimpátiáját.*” Holger Zaborowski: EINE FRAGE VON IRRE UND SCHULD, 637. Zaborowski még nem ismerte a FEKETE FÜZETEK-et. A kérdés

így az, hogy miért fogta vissza magát Heidegger a maga antiszemitizmusával?

45. Idézi Peter Trawny: HEIDEGGER UND DER MYTHOS DER JÜDISCHEN WELTVERSCHWÖRUNG, 35. lábjegyzet.

46. Martin Heidegger: ÜBER WESEN UND BEGRIFF VON NATUR, GESCHICHTE UND STAAT. ÜBUNG AUS DEM WINTERSEMESTER 1933/34. = Alfred Denker–Holger Zabrowski (szerk.): HEIDEGGER UND DER NATIONALSOZIALISMUS I. DOKUMENTE, 82.

47. De talán ő volt a következő mű szerzője: KLEINE FELDPÖSTILLE. SOLDATISCHE RICHTBILDER AUS DREI JAHR-TAUSENDEN, lásd Peter Trawny: HEIDEGGER UND DER MYTHOS DER JÜDISCHEN WELTVERSCHWÖRUNG, 33–34. lábjegyzet.

48. Ez Spengler-kritika is, aki a „*rassz*”-t valamilyen összónak tekintette, és aztán úgy határozta meg, ami a heideggeri koncepciónak elébe látszik menni. „... meghatározott kapcsolat áll fenn a rassz és ama létezési mód között, amit úgy nevezünk, hogy hatalomért folytatott harc, sorsos történelem, vagy ma: politika.” Oswald Spengler: i. m. II. kötet, 160.

49. Peter Trawny dolgozta ki nagyon szépen, hogy ez azt jelenti, hogy ebben a centrális vonatkozásban a nemzetiszocializmus maga is zsidó „találmány” lenne. Lásd HEIDEGGER UND DER MYTHOS DER JÜDISCHEN WELTVERSCHWÖRUNG, 39–45.

50. Én itt csak erre az egyetlen följegyzésre összpontosítottam, Trawny így válaszolja a koncepció körvonalait: „A »világ-zsidóság« Heidegger szerint azoknak a hatalmaknak az egyike, amelyek a mesterkedésnek (azaz a modern technikának) alávetve magukat, a világhatalomért harcolnak. A »világ-zsidóság« azt tűzte ki maga elé célként, hogy a német különszerepet a nyugat filozófiai sorsában keresztelyze. Ez a gondolat csak a »Cion bölcséinek jegyzőkönyvei« alapján érthető.” Peter Trawny: EINE NEUE DIMENSION. Die Zeit, 2013. december 27. Arról kisebb vita bontakozott ki, hogy Heidegger olvasta-e a modern antiszemitizmusnak ezt az alapdokumentumát. Lásd: Peter Trawny: HEIDEGGER UNF DER MYTHOS DER JÜDISCHEN WELTVERSCHWÖRUNG, 120.

51. Hermann Heidegger: ER WAR MEIN LIEBER VATER.

52. Peter Trawny: HEIDEGGER UND DER MYTHOS DER JÜDISCHEN WELTVERSCHWÖRUNG, 42.

53. Hermann Heidegger: ER WAR MEIN LIEBER VATER.

54. Ezt Peter Trawny nagyon plasztikusan kidolgozta, lásd a már többször hivatkozott könyv mellett: EINE NEUE DIMENSION.

55. A vitában fölmerült az a kérdés, hogy az antiszemitizmus nézetek a „*mesterkedés*” fogalma számára konstitutívak-e vagy pusztán annak konnotációi. Günter Figal recenzójában így fogalmaz: „A döntő kérdés azonban az, hogy milyen helyi értéke van Heidegger antiszemitizmus megjegyzéseinek. Ha a megjelent szövegek alapján ítélünk, akkor beleülleszkednek a modernség Heidegger által fölvázolt totálképébe. Heidegger abban, amit ő »világ-zsidóság-nak« nevez, a minden létező gyökértelenségének hordozóit

látja. Ennyiben a Fekete füzetek vonatkozó megjegyzései nem mellékesen beletartoznak Heideggernek a modernségről kialakított világképébe. De ugyanakkor Heidegger eddigi publikált szövegeiben nincs arra vonatkozó utalás, hogy az antiszemitizmus a modernség fogalmi meghatározása számára konstitutív lenne.” Günter Figal: NICHT ALLES HAT MIT ALLEM ZU TUN. Neue Zürcher Zeitung, 2014. április 12. Ez a kérdés biztosan eldönthetetlen, mert az antiszemitizmus hangok csak sokkal később jelennek meg, mint a modernsége vonatkozó koncepció.

56. Fölmerül a kérdés, hogy van-e továbbgyűrűző hatása a „*mesterkedés*” fogalmában rejlő antiszemitizmus vonásoknak. Erre most csak egy példát szeretnék felhozni. Gondoljunk csak Heideggernek a háború után (1951–52-ben) tartott híres előadására, melynek címe: WAS HEISST DENKEN? Ebben a roppant invenciózus Nietzsche-rekonstrukcióban Heidegger azt állítja, hogy az egész eddigi utánagondolás a bosszú szellemére épült. És ez alá tudja foglalni a világháborút éppúgy, mint a háború utáni megtorlásokat, valamint a kezdődő hidegháborút. „Bosszú, megbosszulni, viszszafelezni, szorongatni annyit jelent, mint lökni, üzni, száműzni, üldözni. Az utánagondolás, az eddigi ember képzetalkotása a bosszú és az üldözés által meghatározott.” Martin Heidegger: WAS HEISST DENKEN? Reclam, 1992. 50. Az embert ettől a bosszútól vagy pontosabban bosszúgondolkodástól kell megmenteni. Heidegger rekonstrukciói a ZARATHUSZTRÁ-ra támaszkodnak, de óvatosan kerülget egy híres nietzschei szöveghelyet: „Mindaz, amit a Földön »az előkelőkkel«, »a hatalmasokkal«, »az urakkal«, »a hatalom tulajdosáival« szemben elkövettek, az szóra sem érdemes, összevetve azzal, amit a zsidók követtek el ellenük; a zsidók, ez a papi nép, amely az ellenképpel és a legyőzővel szemben végül is csak azok értékeinek radikális ártékelésével, vagyis szellemi bosszú kereszttel tudott szembeszállni.” Friedrich Nietzsche: ZUR GENEALOGIE DER MORAL. = KRITISCHE STUDIENAUSGABE, 5. kötet. Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999. 267. Heidegger szemmel láthatóan a „szellemi bosszút” helyettesíti a „bosszú szellemével”. De lehet-e azt mondani, hogy a bosszú (Rache) a számoláshoz (Rechnen) kötődik, csak azért, mert korábban ezt is a zsidókhoz rendelte hozzá? Amikor Heidegger elkezdte elmagyarázni, hogy mi a bosszú, egyetlen olyan jelentés sincs, amely a számolás közelébe menne. (Trawny itt szerintem nem jár el elég körültekintően; lásd HEIDEGGER UND DER MYTHOS DER JÜDISCHEN WELTVERSCHWÖRUNG, 104.) De ez tulajdonképpen nem is olyan fontos; a lényeges az, hogy az utánagondolás eddigi meghatározó trendje – Nietzschen át vezető utalással – megint a zsidókhoz kötődik. És Trawny a GESAMTAUSGABE ez év végén megjelenő 97. kötetének anyagára hivatkozva azt állítja, hogy ez a bosszú – Heidegger szerint – a németeket fenyegeti. I. m. 103. A további következtetések könnyen átláthatók.

Weiss János